

CENTRUM FÖR
VAPENFRIHET

De vapenfrias medinflytandehistoria

CFR 2021:2

Centrum för vapenfrihets förord

Rätten att avstå från att bära vapen har under sekellång tid haft en självklar plats vid bemanningen av det svenska försvaret. De vapenfrias möjlighet att i organiserad form föra sin egen talan har inte lika många år på nacken och har inte alltid kunnat tas för given. Rätten att organisera sig och företräda sig själv i relevanta sammanhang är något som varje rörelse vid varje tid måste stå upp för.

År 2008 upphörde Civilpliktsrådet, i samband med att de sista civilpliktiga ryckte ut. Den sista Civilpliktskongressen uppdrog samma år åt det för ändamålet bildade Centrum för vapenfrihet, att föra vapenfrirörelsens frågor vidare. Det sista Civilpliktsrådet noterade i samband med upphörandet ner de vapenfrias medinflytandehistoria, som i varsamt redigerad form följer i denna skrift, med nya tillägg av avsnitt rörande Civilpliktsrådet och Centrum för vapenfrihet. I och med värnpliktsutbildningarnas återaktivering kommer nu nya vapenfria att lägga ytterligare kapitel till denna berättelse.

I april 2019 uppstod ett nytt Pliktråd. I sitt politiska idéprogram ingår flera krav som rör rätten att vara vapenfri. Kraven hämtar sitt stoff från en lång tradition av kravdrivning som företagits av en rad organisationer inom vapenfrirörelsen.

Eftersom civilplikten inte är aktiv, utbildas för närvarande inte några vapenfria inom totalförsvaret. Följaktligen har de vapenfria inte heller något formellt inflytande i den nya Pliktrörelsen. Centrum för vapenfrihet kommer därmed alltjämt att fylla den funktion som Civilpliktskongressen avsåg år 2008, ytterligare någon tid.

I och med den nya Pliktrörelsens födelse, vill Centrum för vapenfrihet med återpubliceringen av denna skrift lyfta fram de vapenfrias medinflytandehistoria som en fond eller ett avstamp för de fortsatta strävandena att sätta de vapenfrias frågor på agendan.

Stockholm i maj 2021

Styrelsen i Centrum för vapenfrihet

Inledning

De vapenfrias centrala medinflytandehistoria tar sin början under 1970-talet, men rätten att vara vapenfri är betydligt äldre än så. För att förstå den utveckling som medinflytandearbetet genomgått, hur det har varit organiserat, vilka frågor som drivits och vilken påverkan de olika organisationerna haft på sin samtid och framtid krävs det inledningsvis en historisk genomgång av vapenfrihetens utveckling.

De uppgifter denna framställning bygger på är hämtade främst ur Civilpliktsrådets arkiv vilket rymmer mycket information för den som är intresserad av att fördjupa sina kunskaper om medinflytandearbetet från mitten av 1970-talet och fram till Civilpliktsrådets avveckling 2008. Civilpliktsrådets arkiv finns hos Krigsarkivet. Texterna om Civilpliktsrådet och Centrum för vapenfrihet, som tillkommit i denna omarbetade version, bygger även på handlingar ur Centrum för vapenfrihets arkiv.

Vapenfriheten genom åren

När den allmänna värnplikten infördes 1901 var ett av syftena att garantera att hela folket kände sig delaktigt i landets försvar. Den allmänna värnplikten var en av de centrala frågorna för den tidens demokratisering. Med de liberala strömningarna där individens rätt uppmärksammades på ett helt nytt sätt kom också krav på valmöjligheter. Redan under senare delen av 1800-talet hade ett antal unga män dömts till fängelse för att de av samvetsskäl hade vägrat delta i den tidens militära försvar. För att hantera frågan om vapenvägrare utfärdade Kungl. Maj:t redan 1902 ett särskilt cirkulär rörande de så kallade samvetsömma. Skrivelsen stipulerade att den samvetsömme visserligen skulle kallas in till tjänstgöring men att truppförbandschefen, efter noggrann utredning, kunde placera personen ifråga vid tjänst utan vapen vid förbandet.

Den första provisoriska lagen om vapenfri tjänst tillkom först 1920. Där gavs möjlighet att söka och beviljas vapenfrihet. Grunden för att få sin ansökan beviljad var dock fortfarande att ansökan strikt grundade sig på samvetsömhet vilket i praktiken endast medgav rätt till vapenfrihet endast på religiösa grunder. Huvudregeln var fortfarande att tjänstgöringen skulle ske vid militärt förband, men en öppning fanns att fullgöra sin plikt genom att utföra civilt arbete åt staten. Detta kunde beviljas om vägran avsåg all militär verksamhet.

År 1925 kom den första permanenta lagstiftningen om vapenfrihet. Till skillnad från den provisoriska lagen beaktas skäl som är likvärdiga med religiösa. Det ville säga att även vägran av etiska skäl kunde ligga till grund för att bli beviljad vapenfri tjänst.

Under andra världskriget förändrades lagen vid två tillfällen. Den första förändringen kom 1940. Då fastslogs att den vapenfrie skulle fullgöra sin tjänst med civilt arbete inom försvarssektorn. Denna skärpning tillkom då lagstiftaren ansåg att det enskilda intresset under rådande omständigheter fick stå tillbaka för det allmänna.

Det andra tillfället under andra världskriget som lagen förändrades var 1943. Endast en värnpliktig för vilken bruk av vapen mot annan skulle medföra djup samvetsnöd skulle därmed få fullgöra tjänst som vapenfri. I och med detta markerade lagstiftaren att skälen för att beviljas vapenfri tjänst skulle gå att hänföra till det egna samvetet. Politiska skäl

till vapenfrihet beviljades inte. Samtidigt beslutades att vapenfri tjänst skulle utföras inom brand-, räddnings-, röjnings-, reparations- samt sjukvårdsområdet.

En annan aspekt som debatterades var tjänstgöringstidens längd. Avvägningen som gjordes var att tjänstgöringstiden skulle vara något längre än för militär värnplikt men inte så lång att den kunde uppfattas som en bestraffningsåtgärd.

Nästa större förändring kom 1956. Då vidgades antalet områden där den vapenfrie kunde tjänstgöra. Då omfattades tjänstgöringen av sjukvårdstjänst vid krigsmakten, tjänst vid civilförsvaret i expeditions-, yrkes- och handräckningstjänst, civilt arbete vid krigsmakten eller arbete för stat eller kommun.

År 1966 genomfördes nästa större reform. Grunden för att beviljas vapenfrihet formulerades då så att den som hyste en allvarlig personlig övertygelse mot bruk av vapen skulle beviljas vapenfri tjänst. Det blev här alltså övertygelsen i sig och inte dess grundval som låg till grund för om den pliktiges ansökan skulle bifallas eller ej.

Även ansöknings- och prövningsförfarandet förändrades. Fram till 1966 hade ett system med olika intyg som skulle styrka den ansökandes skäl tillämpats. Detta avskaffades och i stället inrättades Vapenfrinämnden som fick till uppgift att utreda och besluta i vapenfriärendena. En särskild utredningsman som hade till uppgift att skapa beslutsunderlag, där bland annat ett utredningssamtal med den sökande ingick, utsågs av Vapenfrinämnden.

De områden som den vapenfrie kunde tjänstgöra inom utvidgades också. De tjänster som kom i fråga skulle ha anknytning till totalförsvarets behov i händelse av krig och huvudregeln var att tjänsterna inte skulle vara kopplade till det militära försvaret. Tjänsterna skulle också vara utformade så att ingen av samvetsskäl skulle kunna vägra att utföra dem.

Från 1966 fram till början av 90-talet skedde endast en större förändring. 1978 ändrades villkoren för att beviljas vapenfri tjänst. Om det kunde antas att bruk av vapen mot annan vore så oförenligt med den värnpliktiges allvarliga personliga övertygelse, att han inte skulle komma att fullgöra värnplikten, skulle den värnpliktige få sin vapenfriansökan bifallen. Därmed utmönstrades begreppet djup samvetsnöd ur bedömningsgrunderna.

År 1991 förenklades prövningsförfarandet radikalt. Utredningssamtalet avskaffades och för själva ansökan togs det fram en särskild blankett. I och med att ansökningsblanketten, med en förtryckt försäkran om den personliga övertygelsen, och i förekommande fall en egen redogörelse för övertygelsen, undertecknades, ansågs sökanden som regel uppfylla lagens krav. Det huvudsakliga ansvaret för utredningen flyttades därmed från det offentliga till den enskilde. Det är dock viktigt att komma ihåg att varje ansökan fortfarande prövas och finns det särskilda skäl gör myndigheten en fördjupad utredning.

De krav som lagstiftaren nu ställer på den sökande är att den sökande kan antas ha en så allvarlig personlig övertygelse rörande bruk av vapen mot annan att övertygelsen är oförenlig med en tjänstgöring som är förenad med bruk av vapen. Detta är de kriterier som tillämpas än i dag.

Från början av 1990-talet minskade också antalet utbildningsanordnare, en trend som förstärktes i och med civilpliktens införande.

Den senaste stora förändringen kom 1995 då lagen om totalförsvarsplikt trädde i kraft. Fram till dess hade vapenfri tjänst utgjort ett undantag till värnplikten. Med den nya lagstiftningen jämfördes civilplikt och värnplikt. De vapenfria utgjorde en del av de som fullgjorde civilplikt, men det var inte en förutsättning för tjänstgöring med civilplikt att vara vapenfri. På motsvarande sätt skrevs inte alla vapenfria in till tjänstgöring i civilpliktssystemet.

Sammanfattningsvis har det funnits ett antal centrala frågor och röda trådar under det dryga sekel som vapenfri tjänst förekommit. Frågorna kan delas upp i två huvudkategorier; ansökan och processen att få den bifallen samt vilken typ av tjänst den vapenfrie ska fullgöra och vem som är huvudman för tjänstgöringen. Vad gäller kriterierna, har begreppen som legat till grund för beviljande ändrats från att baseras på djup samvetsnöd till dagens antagande om allvarlig personlig övertygelse mot bruk av vapen mot annan.

Även bevisprövningen har förenklats där den största förändringen skedde i och med 1991 års avskaffande av utredningssamtalen och införandet av den särskilda ansökningsblanketten. Utbildningen av vapenfria har förändrats, där man från början tjänstgjorde vid militära förband, men utan vapen, till att ske i den civila delen av totalförsvaret. Kopplingen till totalförsvaret har dock alltid funnits. Antalet utbildningsanordnare växte framför allt från andra världskrigets slut till början av 1990-talet för att därefter snabbt minska, varefter tjänstgöringsalternativen slutligen inaktiverades.

Medinflytandet för de vapenfria genom åren

De första stegen mot medinflytande

De första stegen mot medinflytande för de vapenfria togs under 1960-talet. Det var organisationer utanför pliktssystemet som drev frågor om demokratiskt inflytande, fredsfrågor och fackfrågor. Några pionjärorganisationer som bör nämnas är Vapenvägrarnas riksorganisation (VRO) 1963-64, Aktionsgruppen för fredstjänst (AFF) 1965-69, Värnpliktsvägrarnas centralorganisation (VCO) 1968-71, Sveriges vapenfria fackförbund (SVF) 1970-71, Vapenfriföreningen (VFF) 1974-79, Vapenvägrarförbundet (VVF) 1979-1984 och Vapenfriförbundet (VTP-F) 1981-1984.

De flesta av dessa organisationer var små, löst sammansatta och ganska kortlivade. Man kan ifrågasätta deras legitimitet när det gäller att företräda det vapenfria kollektivet. Ofta fanns det andra frågor som var tyngre i respektive organisation, men en sak lyckades de med, de förde upp frågan om medinflytande för de vapenfria på den politiska dagordningen.

Det första centrala medinflytandet

I mitten av 1970-talet utsågs kontaktmän hos respektive utbildningsanordnare. Sex av dessa ingick i en samarbetsnämnd, som utöver kontaktmännen bestod av representanter från Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) där en av representanterna hade ordförandefunktionen och ledamöter deltog från respektive utbildningsanordnare.

Samarbetsnämnden skulle träffas minst tre gånger per år. Samarbetsnämnden hade ingen beslutanderätt i någon fråga utan fungerade som ett forum där parterna kunde utbyta information och ge sin syn på förhållandena inom verksamheten. De frågor som i huvudsak behandlades av samarbetsnämnden var av lokal karaktär. Det kunde handla om missförhållanden vad gällde resor, matförmåner, rätt till ledighet eller brister i arbetsmiljön. Centrala frågor som exempelvis utbildningarnas längd, prövningsförfarandets utformning och ersättningsystemen behandlades inte av samarbetsnämnden.

Samarbetsnämnden kan inte ses som en verklig medinflytandeorganisation men var det första forum där de vapenfria på en central nivå kunde framföra krav som rörde de vapenfria under deras tjänstgöringstid. Ett av kraven som framfördes var att en arbetsgrupp (VTP-AG) skulle bildas efter förebild från hur medinflytandet på värnpliktsidan var organiserat. 1976 tillsatte samarbetsnämnden en arbetsgrupp som skulle utarbeta ett förslag till hur en sådan organisation skulle se ut.

Det förslag som lades i december 1976 innebar att två kontaktmannakonferenser per år skulle hållas. Antalet ombud föreslogs till 30 stycken. Konferenserna skulle, utöver motionsbehandling, utse Vapenfria tjänstepliktigas arbetsgrupp (VTP-AG) bestående av fem ledamöter. Utöver de valda ledamöterna föreslogs att VTP-AG skulle ha en kanslist till sitt förfogande. Kanslisten skulle vara en vapenfri som fullgjorde resterande del av sin tjänst vid VTP-AG:s kansli.

Samarbetsnämnden kvarstod som ett forum för informationsutbyte fram till 1995 då hela systemet med vapenfri tjänst omformades och civilplikten infördes.

Vapenfria tjänstepliktigas arbetsgrupp, VTP-AG (1977–1983)

I januari 1977 hålls den första kontaktmannakonferensen som väljer ett VTP-AG i enlighet med det förslag som utarbetats i samarbetsnämnden. Ett kansli upprättas vid vapenfriförläggningen Bagartorp i Solna och verksamheten startar.

De frågor som dominerar verksamheten under de första åren är dels att stärka det lokala medinflytandet, arbetsmiljöfrågor, frågan om prövningsförfarandet samt informationsarbete. Parallellt med sakfrågearbetet ägnades mycket stor kraft åt hur medinflytandearbetet skulle organiseras och att hitta fungerande arbetsformer för den nya organisationen.

De första framgångarna kom redan under de första verksamhetsåren. Det avsattes tid för lokala träffar och VTP-AG gavs rätt att besöka utbildningsplatserna. Prövningsförfarandet ändrades som tidigare nämnts 1978 vilket var en framgång, men det krav VTP-AG drev var att prövningsförfarandet helt skulle avskaffas. Frågan kvarstod alltså på dagordningen.

Arbetsmiljöarbetet gick trögare. VTP-AG krävde att skyddsombud skulle utses av de vapenfria på samma sätt som på arbetsmarknaden. Detta motarbetades av AMS som hävdade att arbetsmiljölagen inte gav utrymme för det och att de vapenfrias rättigheter togs till vara av ordinarie skyddsombud.

För att nå ut med de vapenfrias krav och hålla kontakten med kollektivet startade VTP-AG redan under sitt första år en tidning, Duvhöken. Den utkom med ett par nummer per år fram till 1979 då den bytte namn till Vapenfri. Duvhöken användes i huvudsak som en informationskanal där kollektivet informerades om vad VTP-AG arbetade med, vilka frågor som drevs och eventuella framgångar som uppnåts. Med tidningen Vapenfri höjs ambitionen och mer journalistiskt material i form av reportage från vapenfriutbildningar, intervjuer med politiker och rapporter från verksamheten publicerades.

Organisationsarbetet under hela den här sexårsperioden präglades av dubbelsidighet. Å ena sidan arbetade VTP-AG för att öka sin självständighet gentemot AMS, å andra sidan drev VTP-AG aktivt att en fristående vapenvägrarfacklig organisation (VFF, VVF och därefter VTP-F) skulle ges förhandlingsrätt. Att ge en fristående organisation förhandlingsrätt såg AMS som en omöjlighet då en sådan organisation inte kunde anses representativ för hela kollektivet.

Den självständighet VTP-AG eftersträvade rörde framför allt rätten att fritt få företräda de vapenfria. Vapenfrihandboken som reglerade medinflytandearbetet stipulerade att VTP-AG endast hade att samarbeta med AMS, något som starkt begränsade verksamheten. Detta ledde till att VTP-AG saknade möjlighet att driva många av de krav som fanns, exempelvis på förändringar i provningsförfarandet eller utbildningarnas innehåll och längd. VTP-AG hade helt enkelt inte rätt att arbeta mot de beslutsfattare som handlade den typen av ärenden.

Men det fanns även konflikter med AMS som rörde ekonomi och administration. Även om de ekonomiska ramarna ökade något under perioden var de mycket snäva. När VTP-AG bildades fick man en budget om 26 000 kr per år. Fram till 1983 steg anslaget till 40 000 kr per år vilket fortfarande var långt ifrån tillräckligt för verksamheten. AMS kontrollerade och styrde dessutom vad VTP-AG tilläts göra med medlen. De största konflikterna handlade om resekostnader och tidsåtgång. Genom att inte bevilja ledamöter från VTP-AG rätt till resor förhindrade man besök på utbildningsplatser och andra möten och aktiviteter VTP-AG ville genomföra. Den tid AMS medgav ledamöterna för arbetet inom VTP-AG utsträckte sig till två dagar per ledamot och månad samt en extra dag per månad för ordföranden. Detta räckte naturligtvis inte till och ledamöterna överskred regelmässigt tidsramarna vilket ledde till ideliga konfrontationer. Dessa konflikter eskalerade ända fram till sammanbrottet 1983.

Sammanbrottet kom våren 1983. Missnöjet hade grott länge hos VTP-AG. Känslan av att endast vara en tandlös papperskonstruktion utan reellt inflytande var utbredd. Ständiga konflikter kring resor och tid ledde ingen vart. Vid årsskiftet 1982–1983 övergick ansvaret för vapenfriutbildningarna och de vapenfria från AMS till den nybildade myndigheten Nämnden för vapenfriutbildning (NVU).

Ett visst hopp väcktes då hos VTP-AG att detta skulle leda till framsteg vad gällde medinflytandearbetet. Det visade sig att NVU fortsatte på den av AMS inslagna vägen. Till Kontaktmannakonferensen i maj 1983 föreslog därför VTP-AG att konferensen inte skulle välja något nytt VTP-AG. Man föreslog också att de vapenfria skulle företrädas av VTP-F. Konferensen följde VTP-AG i båda frågorna. En verksamhetsgren kvarstod dock, Vapenfritidningen. Konferensen tillsatte en redaktör och tidningen utkom trots att det inte fanns någon central medinflytandeorganisation.

NVU (1983–1985)

NVU hade som myndighet i uppdrag att ordna ett centralt medinflytande för de vapenfria tjänstepliktiga. Genom att något nytt VTP-AG inte valdes, misslyckades myndigheten med det uppdraget. Att erkänna VTP-F eller VVF som företrädare för vapenfrikollektivet var aldrig aktuellt då myndigheten inte ansåg att de representerade samtliga, eller ens en majoritet, av de vapenfria.

Båda organisationerna, som hade nära samarbete sinsemellan, uppvaktade regelbundet NVU för att kräva inflytande och rätten att få representera det vapenfria kollektivet. NVU kallade till konferenser för kontaktmän, både hösten 1983 och i juni 1984 med syfte att få kontaktmännen att välja ett nytt VTP-AG. Vid samtliga tillfällen motarbetades detta av VTP-F, då grunden för missnöjet som lett till nedläggningen inte hade förändrats.

Hösten 1984 förändrades dock läget. Vid en kontaktmannautbildning tillsatte de närvarande kontaktmännen en utredning som la ett förslag om nystart för VTP-AG. Utredningen hade underhandskontakter med arbetsmarknadsdepartementet som utlovade en betydande budgetförstärkning inför kommande verksamhetsår.

VTP-AG (1985–1992)

I januari 1985 kallade NVU åter till kontaktmannakonferens. Där föreslog den utredning som några kontaktmän startat hösten 1984 att ett nytt VTP-AG skulle väljas. Det nya VTP-AG föreslogs bestå av sju ordinarie ledamöter och tre suppleanter. En av dessa ledamöter skulle arbeta heltid med medinflytandefrågor och de övriga skulle få betydligt generösare tidsvillkor än vad ledamöterna i den första versionen av VTP-AG hade. Det nya VTP-AG hade också betydligt bättre ekonomisk sits än sin föregångare. De fick ett anslag om 205 000 kr per år att fritt förfoga över för medinflytandearbete samt att NVU åtog sig kostnader för Kontaktmannakonferenser om 60 000 kr per år och ytterligare 40 000 kr för informationsinsatser, det vill säga bekostandet av tryck och distribution av Vapenfritidningen. Detta förslag bifölls av kontaktmannakonferensen. VTP-AG inrättade sitt första kansli i Karlstad där NVU hade sin hemvist och inledde verksamheten omedelbart.

Med den nyvunna ekonomiska styrkan och den utökade friheten att driva frågor mot andra än NVU breddades kravdrivningen dramatiskt.

En fråga som funnits med ända sedan medinflytandets barndom var frågan om prövningsförfarandets utformning och innehåll. VTP-AG drev på intensivt för att prövningsförfarandet helt skulle avskaffas. Det arbetet gav frukt och 1991 infördes det

förenklade prövningsförfarande som gäller än idag, i stora drag helt enligt den linje som VTP-AG förordade.

Det fanns sedan lång tid tillbaka ett missnöje med utbildningarna, både vad gäller längd och innehåll. Statens grundtanke att de vapenfria tjänsterna skulle fylla en funktion i den civila delen av totalförsvaret uppfylldes sällan. Ofta användes vapenfria som extra arbetskraft hos den utbildande myndigheten. Efter en kortare teoretisk del följde oproportionerligt långa praktikperioder. Praktikperioderna var ofta utformade så att de pliktiga användes som grå arbetskraft. VTP-AG drev kraven att alla utbildningar skulle leda till en krigsplacering och att ingen utbildning skulle innehålla moment som inte var relevant för denna krigsplacering.

Detta arbete ledde fram till att en rad utbildningar avskaffades där krigsrelevansen var låg och utbildningarna i stora delar var omoderna. Vedförsörjning och kreatursskötsel var två utbildningar som avskaffades under senare delen av 1980-talet och början av 1990-talet. Andra utbildningar som avskaffades under den här perioden, då de mer fyllde en funktion hos respektive myndighet i fredstid än syftade till krigsplacering, var reparatörstjänster hos Banverket och Telia, biståndstjänster hos SIDA och omsorgstjänster hos kommuner och landsting. De utbildningar som fanns kvar och de som sedermera tillkom under senare delen av 1990-talet förkortades kraftigt för att anpassas till den krigsplacering de syftade till.

VTP-AG intensifierade också arbetet för att stärka det lokala medinflytandet. Med ökade ekonomiska resurser och bättre tidstillgång ökade utbildningsplatsbesöken. VTP-AG besökte varje nyinryckt grupp för att informera om sin verksamhet och upplysa de pliktiga om sina rättigheter.

Ett nytt område som det tidigare VTP-AG varit utestängt från, då de endast hade rätt att arbeta gentemot AMS, var statliga utredningar. Under den här perioden etablerar sig VTP-AG som deltagare och remissinstans i de utredningar som berörde plikttjänstgöringen i allmänhet och vapenfri tjänst i synnerhet. Särskilt bör återigen frågan om prövningsförfarandet nämnas men även exempelvis 1991 års pliktutredning var något VTP-AG arbetade aktivt med och där resultat nåddes. Att mönstringen flyttades från en militär till en civil myndighet (Totalförsvarets pliktverk) var ett av de krav som VTP-AG drev.

VTP-AG drev också opinion för fredsfrågor och arbetade aktivt med alternativa försvarsformer, bland annat medverkade man till produktionen av boken "Civilmotstånd Vision och verklighet" av Lennart Bergfeldt. VTP-AG drev även på för att införa civilt motstånd en del i alla utbildningar, något som genomfördes på försök under senare delen av 1980-talet. Ett nära samarbete fanns också med den svenska fredsrelsens många organisationer.

Sveriges Vapenfria Tjänstepliktigas Medinflytandeorganisation, VMO (1992–1995)

En arbetsgrupp är till sin struktur temporär och VTP-AG ombildades 1992 till Sveriges Vapenfria Tjänstepliktigas Medinflytandeorganisation, VMO. VMO var en organisation som inte tog ställning i försvarsfrågor. VMO blev mer likt ett fackförbund för de vapenfria och koncentrerade sig på utbildningssituationen och de sociala förhållandena för de vapenfria.

VMO fortsatte arbetet bland annat mot att vapenfria användes som grå arbetskraft, det vill säga de tog arbetstillfällena från den civila arbetsmarknaden. Anpassning av utbildningstiden till utbildningsmålen var ett krav som VMO till stor del lyckades driva igenom. Utbildningarnas längd, som historiskt sett alltid varit längre än värnpliktstjänstgöringen, förkortades avsevärt. En av de största frågorna i medinflytandets historia har varit att jämställa den vapenfria plikten med den allmänna värnplikten. Avskaffandet av prövningsförfarandet var ett stort steg på vägen. Under VMO:s tid togs också nästa steg i den riktningen.

1995 infördes totalförsvarsplikt där tjänsterna inom den civila och militära delen av försvaret lagstiftningsmässigt jämställdes. VMO arbetade aktivt för att garantera den vapenfria statusen i det nya systemet. Något som tillgodosågs genom att man kan genomföra civilplikt med eller utan vapenfri status, det vill säga det krävs fortfarande en ansökan för att erhålla den folkrättsliga status som vapenfriheten grundar sig på.

Civilpliktsrådet (1995–2008)

I samband med att den vapenfria tjänsteplikten utmönstrades i mitten av 1990-talet och ersattes av ett system där de vapenfria skulle tjänstgöra inom den nyinrättade civilplikten, såg styrelsen för VMO tillfället att hitta ett namn och en medinflytandestruktur som var lätt att förklara. Den allmänna kännedomen om VMO var vid tidpunkten mindre än motsvarande kunskap om systerorganisationen Värnpliktsrådet. I och med att Civilplikten nu skulle vara ett sidoordnat alternativ till värnplikten och inte ett undantag, framstod det som självklart att de civilpliktiga skulle företrädas på motsvarande sätt av ett Civilpliktsråd. På så sätt kunde Civilpliktsrådet förhållandevis enkelt etablera namn och status som en viktig aktör på försvarsområdet.

I samband med bildandet av Civilpliktsrådet blev de vapenfrias medinflytandeorganisation för första gången reglerad genom förordning och fick finansiering via regeringens regleringsbrev till Statens räddningsverk. I stället för att bara två av ledamöterna bemannade kansliet, gavs nu förutsättningar för hela Civilpliktsrådet att arbeta med förtroendeuppdraget på heltid. En viktig del i att stärka rollen som opinionsbildare och aktör var även flytten av kansliet till Stockholm. I och med detta verkade Civilpliktsrådet i samma stad som de viktigaste beslutsfattarna och opinionsbildarna.

Civilpliktsrådet bestod inledningsvis av fem ledamöter som valdes av Civilpliktskongressen, som samlade ombud från alla utbildningsställen för Civilpliktiga. De civilpliktiga som valdes till ledamöter i Civilpliktsrådet fick fullgöra återstoden av sin civilpliktstjänstgöring vid rådets kansli, och fick därefter behålla sina förmåner som totalförsvarspliktiga till utgången av mandatperioden.

Civilpliktsrådet var till en början administrativt anslutet till Statens räddningsverk. Räddningsverket försåg rådet med kanslilokaler, utrustning och kanslipersonal. Det var också genom regleringsbrevet till Räddningsverket som Civilpliktsrådet anvisades anslag. Anslaget var uppdelat i verksamhetsmedel, som Civilpliktsrådet självt beslutade om, och i en del som Räddningsverket tilldelades för att finansiera det administrativa stödet och ledamöternas pliktförmåner. Så småningom tog Krisberedskapsmyndigheten över Räddningsverkets uppdrag i dessa avseenden. En viktig anledning till detta skifte

var att det ansågs olämpligt att en myndighet som bedrev utbildning av civilpliktiga och som därmed kunde ha intressen som stod mot Civilpliktsrådets, skulle ha det inflytande över verksamheten som den administrativa anslutningen ofrånkomligt innebar. Krisberedskapsmyndigheten hade också sitt säte i Stockholm, till skillnad från Räddningsverket, vars ledning fanns i Karlstad, vilket underlättade kontakterna mellan Civilpliktsrådet och den administrativt ansvariga myndigheten.

Civilpliktsrådet bedrev dels lokal verksamhet, där ledamöter regelbundet besökte utbildningsställen för civilpliktiga och stöttade de civilpliktiga i sitt medinflytandearbete lokalt, dels central verksamhet som huvudsakligen inriktades på opinionsbildning. Rådet träffade regelbundet försvarsministern, tjänstemän inom försvarsdepartementet, riksdagsledamöter främst i försvarsutskottet samt myndighetstjänstemän i syfte att få genomslag för de krav som Civilpliktskongressen formulerat i Civilpliktsprogrammet och för att informera om de civilpliktigas situation. Civilpliktsrådet var också en självklar remissinstans i frågor som rörde totalförsvarspikten. Civilpliktsrådet arbetade också aktivt med att skapa medial publicitet för sin verksamhet och för de civilpliktigas situation och krav.

En central fråga för Civilpliktsrådet var att det krigstida personalförsörjningsbehovet skulle styra bemanningen av civilpliktiga befattningar, i stället för att befattningar skulle upprätthållas t.ex. i syfte att placera vapenfria. Civilpliktsrådet var framgångsrikt i denna strävan och antalet civilpliktiga minskade kraftigt under 2000-talet. Som en konsekvens av detta minskade antalet ledamöter i Civilpliktsrådet under 2006 till tre.

År 2008 upphörde de sista civilpliktsutbildningarna. Det sista Civilpliktsrådet satt kvar hela sin mandatperiod och sammanställde, efter att de sista civilpliktiga hade ryckt ut, erfarenheterna från Civilpliktsrådets verksamhet i en slutrapport. Den sista Civilpliktskongressen fattade ett formellt och högtidligt beslut att överlämna ansvaret för vapenfrågorna till det för ändamålet bildade Centrum för vapenfrihet.

Tomhylsan

För att stärka känslan av samhörighet mellan personer som varit aktiva i vapenfrirörelsen och för att samla rörelsens konstitutionella minne, såddes under 1990-talet tanken att etablera en kamratförening för tidigare ledamöter i VTP-AG, VMO och Civilpliktsrådet. Genom att skriva in frågan i Civilpliktsrådets verksamhetsplan togs ett viktigt steg för att förverkliga dessa tankar. År 1999 bildades Kamratföreningen Tomhylsan. Tomhylsan fungerade, under tiden som Civilpliktsrådet fortfarande verkade, som stöd åt ledamöterna och bidrog till en kontinuitet i verksamheten. Efter att Civilpliktsrådets verksamhet upphörde minskade aktiviteten i föreningen. 2018 beslutade årsmötet att föreningen skulle upphöra som juridisk person, medan Tomhylsan som nätverk dock skulle bestå.

Centrum för vapenfrihet (2008–)

Även om civilplikten inte längre skulle vara aktiv efter 2008, fortsatte totalförsvarspiktiga att tjänstgöra med värnplikt. Frågorna rörande vapenfrihet skulle därmed fortfarande vara aktuella. Inom vapenfri- och civilpliktsrörelsen vidtog en diskussion om hur dessa frågor bäst skulle fångas upp efter att Civilpliktsrådet

upphörde med sin verksamhet. Olika lösningar övervägdes, såsom att inrätta en stiftelse för vapenfrifrågorna eller att låta en befintlig aktör ta över dem. I samband med den sista Civilpliktskongressen bildades den ideella föreningen Centrum för vapenfrihet av ledamöter i det sittande Civilpliktsrådet och tidigare ledamöter i VTP-AG och VMO. Civilpliktskongressen beslutade att vapenfrifrågorna som dithills hade förvaltats av VTP-AG, VMO och Civilpliktsrådet skulle fortsätta att förvaltas av det nybildade Centrum för vapenfrihet. Centrum för vapenfrihets styrelse består av tidigare ledamöter i VTP-AG, VMO och Civilpliktsrådet.

Centrum för vapenfrihet har främst fungerat som en kunskapsorganisation och som opinionsbildare i frågor som rör vapenfrihet, samtidigt som organisationen stöttat ett antal individer i vapenfrifrågor genom åren. Centrum för vapenfrihet har bl.a. samlat kunskap om och erfarenheter av rätten att vara vapenfri, årligen sammanställt statistik över vapenfriansökningar, analyserat Pliktverkets och sedermera Rekryteringsmyndighetens och Plikt- och provningsverkets beslut i vapenfrifrågor och svarat på remisser i olika frågor som berör rätten att vara vapenfri.

I och med värnpliktens återaktivering 2018 och att vapenfrifrågorna därmed på nytt ställts i skarpt läge, har Centrum för vapenfrihet ökat sin vaksamhet och samarbetar bl.a. med det nya Pliktrådet i frågor som berör rätten att vara vapenfri.

Vapenfrirörelsens förhållande till Pliktrådet (2019–)

År 2017 beslutade regeringen att återaktivera värnplikten och följande år började värnpliktiga också att utbildas. Ett omstöpt medinflytandesystem, som är tänkt att omfatta såväl värnpliktiga som civilpliktiga sjösattes och 2019 valdes ett nytt Pliktråd av en kongress av värnpliktiga.

Inrättandet av det nya medinflytandesystemet utreddes inom Regeringskansliet under 2017 och en departementspromemoria producerades¹, i vilken föreslogs en ny förordning om medinflytande för totalförsvarspliktiga². Olyckligtvis gavs vare sig Centrum för vapenfrihet eller enskilda personer med anknytning till civilplikts- och vapenfrirörelsen tillfälle att yttra sig över promemorian och det nya systemet sjösattes utan att de vapenfrias perspektiv hade tagits i beaktande.

I och med värnpliktens återinförande blev frågan om rätten att vara vapenfri på nytt aktuell i större omfattning. Eftersom civilplikten däremot inte samtidigt aktiverades, saknas nu tjänstgöringsalternativ för de totalförsvarspliktiga som har beviljats rätt att vara vapenfri. De vapenfria skrivs därmed in i utbildningsreserven eller inte alls. Därmed saknar de vapenfria också tills vidare representation i det nyinrättade medinflytandesystemet. Därmed fyller Centrum för vapenfrihet fortfarande sitt syfte – nu i högre utsträckning än tidigare.

Det nya Pliktrådet är administrativt anslutet till Försvarsmakten. En grundläggande rättighet för den som beviljats rätt att vara vapenfri, är att inte behöva tjänstgöra vid Försvarsmakten. I och med detta uppstår en intressekonflikt mellan två grundläggande

---

¹ Ds 2017:50.

² Förordningen (2017:1249) om medinflytande för totalförsvarspliktiga.

rättigheter – å ena sidan den att ställa upp i ett demokratiskt val för att representera sin grupp och å andra sidan den att slippa att mot sin övertygelse tjänstgöra vid Försvarmakten. En civilpliktig som beviljats rätt att vara vapenfri och som är aktuell som ledamot i Pliktrådet kommer alltså i det nya medinflytandesystemet att ställas inför att behöva välja bort en av dessa grundläggande rättigheter. Pliktrådet i dess nuvarande skepnad kommer således inte att kunna fungera som en arvtagare inom vapenfri rörelsen. Centrum för vapenfrihet har påtalat denna inneboende konflikt för regeringen, att tas i beaktande inför ett eventuellt återinförande av civilplikten.

Utvecklingen under de första 50 åren

Tankar kring att de pliktiga skulle ha ett inflytande över sin situation föddes under 1960-talet och tog form tio år senare. De första organisationerna arbetade mycket med att etablera legitimitet och en rätt att driva frågor självständigt. Denna rätt vanns gradvis, ibland i små steg där organisationerna flyttat fram positionerna knappt märkbart, ibland genom hårda stridsåtgärder som under övergångsperioden mellan de två VTP-AG.

I takt med att medinflytandet blev mer accepterat av omvärlden förbättrades också metoderna för att driva förändringar. De tidiga organisationerna arbetade mot tjänstemän på relativt låg nivå med skrivelser som huvudsakligt instrument. Det modernare Civilpliktsrådet däremot, hade en betydligt bredare arsenal och kunde anpassa kravdrivningen utifrån vilken fråga som stod på dagordningen och driva den i det forum som passade bäst.

Bland de sakfrågor som bör lyftas fram är det lokala medinflytandet kanske det viktigaste. De vapenfria, och senare civilpliktiga, tjänsterna har sett mycket olika ut och förutsättningarna lokalt har varierat stort. Det har gjort att organisationerna har ägnat mycket tid åt att förbättra situationen för de pliktiga i deras vardag, lokalt på utbildningsplatsen.

De centrala frågor som står fram tydligast när det gäller medinflytandearbetets framgångar är den grundläggande förändringen av prövningsförfarandet vid ansökan om vapenfrihet och arbetet mot grå arbetskraft. Grå arbetskraft kan ses som en detaljfråga men med kopplingen till utbildningarnas helhet, utbildningskvalitet och att de skall leda till en krigsplacering, har den frågan ofta använts som ingång för att avskaffa omoderna tjänster, förkorta orimligt långa praktikperioder och höja kvalitén i utbildningarna. Även inom områden som pliktförmåner har vapenfri- och civilpliktsrörelsen varit framgångsrik och påverkat myndigheters och politikers syn på de pliktiga och deras situation.